

**АДАМ ДАМУЫНЫҢ ИНДЕКСІ ХАЛЫҚТЫҢ ӨМІР СҮРУ САПАСЫНЫҢ
ИНТЕГРАЛДЫ КӨРСЕТКІШІ РЕТІНДЕ**

**HUMAN DEVELOPMENT INDEX AS AN INTEGRAL INDICATOR
OF THE QUALITY OF LIFE OF THE POPULATION**

**ИНДЕКС ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ КАК ИНТЕГРАЛЬНЫЙ ПОКАЗАТЕЛЬ
КАЧЕСТВА ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ**

А.А. ЕРЕЖЕПОВА *

Э.Ф.К.

Г.Р. ДАУЛИЕВА

Э.Ф.К.

Р.Р. МАЙСАНОВА

экономика ғылымдарының магистрі

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

**автордың электрондық поштасы: aiman.yerezhepova@mail.ru*

А.А. YEREZHEPOVA *

C.E.Sc.

G.R. DAULIYEVA

C.E.Sc.

R.R. MAISANOVA

Master of Economic Sciences

Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

**corresponding author email: aiman.yerezhepova@mail.ru*

А.А. ЕРЕЖЕПОВА *

К.Э.Н.

Г.Р. ДАУЛИЕВА

К.Э.Н.

Р.Р. МАЙСАНОВА

магистр экономических наук

Казахский национальный университет им. Аль-Фараби, Алматы, Казахстан

**электронная почта автора: aiman.yerezhepova@mail.ru*

Аңдатпа. Ауылдық аумақтардың тұрақты дамуы жағдайында халықтың өмір сүру деңгейі мен сапасы ауыл шаруашылығының ресурстық әлеуетінің негізгі компоненттері ретінде әлеуметтік-экономикалық тұрақтылықтың негізгі аспектілері ретінде қарастырылды. Мақалада адами капиталдың, атап айтқанда, адам дамуының индексі (АДИ) негізінде ауыл тұрғындарының жағдайы көрсетілген. *Мақсаты* – «өмір сапасы» факторының экономиканың әлеуметтік-экономикалық моделін қалыптастыруға әсерін талдау. *Әдістері* – салыстырмалы, статистикалық, нормативтік талдау, ғылыми объективтілік және жүйелілік қағидастарына сүйене отырып, қазіргі жағдайларды ескере отырып, экономикалық-әлеуметтанулық тұрғыдан неғұрлым қолайлы ауыл парадигмасын құру үшін адам, агроэкологиялық, Әлеуметтік және нарықтық факторларды интеграциялау жолдары мен тәсілдерін іздеу бойынша отандық ғалымдардың зерттеу материалдары пайдаланылған. *Нәтижелері* – 2010-2022 жылдарға арналған АДИ индексіне енгізілген критерийлердің динамикасы зерттелген, салыстырмалы сипаттама берілген. Адам дамуы индексінің интегралдық көрсеткішінің маңыздылығы анықталған. Өңірлер арасында ауыл тұрғындарының өмір сүруі үшін қолайлы және қолайлы жерлер анықталған. Еңбек нарығындағы оң үрдістер, қайта өңдеу секторындағы және қызмет көрсету саласындағы сапалы қайта құру векторы көрсетілген. Алайда, авторлар атап өткендей, ауылдық жерлерде еңбекке қабілетті жұмыспен қамту төмен деңгейде қалып отыр. *Қорытындылар* – адами капитал деңгейін арттыру үшін шаруа (фермер) қожалықтары мен ауыл шаруашылығы кооперативтерінің тиімді қызметіне негізделген ауылдық аумақтарды

улучшение стандартов и совершенствование образовательных программ подготовки выпускников учебных заведений сельскохозяйственного профиля; решение социальных проблем сельчан; создание условий для привлечения и закрепления специалистов в сельской местности, увеличение их мобильности и гибкости. Параметры, используемые для расчета индекса человеческого развития, определяют оптимальные траектории социально-экономического и эколого-демографического развития.

Түйінді сөздер: ауылды жер, адам дамуының индексі, өмір сапасы, адам әлеуеті, білім индикаторы, өмір сүру ұзақтығы, қоғам.

Key words: rural area, human development index, quality of life, human potential, education indicator, life expectancy, society.

Ключевые слова: сельская местность, индекс человеческого развития, качество жизни, человеческий потенциал, индикатор образования, продолжительность жизни, социум.

Кіріспе. Қоғамдық дамудың қазіргі кезеңінде әлеуметтік-экономикалық саясаттың басым мақсаттарының бірі адамдардың өмір сүру сапасын арттыру болып табылады. Осыған байланысты қоғамның әлеуметтік прогресі, адамдардың әлауқатын арттыру, экономикалық өсудің түпкі және негізгі мақсаты ретінде халықтың өмір сапасы мен адам әлеуетін дамыту атап өтіледі. Өмір сүру сапасын арттыру мәселесі Қазақстан мен оның өңірлерінің қазіргі дамуындағы басты мәселе болып табылады. Қазақстан Республикасының стратегиялық дамуының барлық құжаттарында өмір сүру сапасын арттыру, демографиялық жағдайды жақсарту және халықтың денсаулығын қолдау негізгі әлеуметтік басымдықтар ретінде айқындалған.

Қазіргі әлемдегі "сапа" категориясы барлық салаларда сұранысқа ие екені белгілі. Сонымен қатар, XXI ғасыр сапа ғасыры деп атала бастады. Бүгінгі таңда экономикалық тұрақты даму жолдарын іздеу өмір сапасын жақсарту мақсаты болуы керек екенін түсінумен байланысты. «Өмір сапасы» ұғымының ғылыми мәні уақыт өте өзгерістерге ұшырап отырды.

Өмір сапасының негізгі тұжырымдамасы – БҰҰДБ бастаған халықаралық ғалымдар тобы, олар ұсынған адам дамуы тұжырымдамасы. Бұл ретте, осы тұжырымдамадағы бостандық ұғымы, кедейлік пен кедейліктен бостандықты, таза табиғи ресурстарды пайдалану еркіндігін, әлеуметтік-экономикалық теңсіздіктен бостандықты, әлеуметтік институттарға қолжетімділікті және т.б. қамтиды [1].

«Өмір сапасы» өмір салтының ең маңызды бөлігі болып табылады және ол өмірлік құндылықтар мен принциптерді қамтитын субъект-объектілік қатынас ретінде қарастырылады. Экономикалық тәсілді жақтаушылардың пікірінше, өмір

сапасы халықтың табыс деңгейі, өмір сүру деңгейі, демографиялық және экологиялық көрсеткіштер сияқты көрсеткіштермен байланысты болуы керек. Неміс және американдық әлеуметтанушының айтуынша, өмір сапасы әлеуметтік құбылысқа айналады, өйткені адамның мінез-құлқындағы өзгерістер, яғни алаңдаушылықтың төмендеуі, жауапкершілік сезімі, өзін-өзі бағалау, бастамашылық және т.б. оның өмір сүру сапасын жақсартады деп санайды [қараңыз 1].

Адамдардың өмір сүру деңгейі мен сапасы еліміздің ауыл тұрғындары үшін де, аймақтың да, тіпті бүкіл елдің экономикалық және әлеуметтік дамуы мен тұрақтылығының маңызды аспектілері болып табылады. Сондықтан азаматтардың өміріне қолайлы жағдай жасауға, олардың еңбек және шығармашылық әлеуетін көрсетуге және аймаққа пайда әкелуге бағытталған шаралар кешенін тұжырымдау үшін осы көрсеткішті бағалау қажет.

Зерттеу материалдары мен әдістері.

Зерттеу барысында отандық авторлар және шетелдік ғалымдардың ғылыми мақалаларының материалдары қолданылды. Сонымен қатар мәліметтер, Ұлттық статистика бюросы, Ұлттық жоспарлардан алынған ақпараттар, дүниежүзі банк ресми статистикасы талданды.

Зерттеуде Қазақстан Республикасы аймақтарының және Алматы облысының ауыл тұрғындарының әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштері талданады. Өмір сапасын анықтауда Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымында нақтыланған стандартты көрсеткіштеріне байлық, жұмыспен қамту, қоршаған орта, физикалық және психикалық денсаулық, білім беру, демалыс және бос уақыт, әлеуметтік тиесілілік, діни сенім, қауіпсіздік және еркіндік жатады.

Дүние жүзі елдерінің өмір сүру сапасы мен даму деңгейінің ең көп тараған көрсеткіші адам дамуының индексі болып табылады, ол үш көрсеткішке байланысты: өмір сүру ұзақтығы, білім деңгейі, жан басына шаққандағы жалпы ішкі өнім (ЖІӨ). Зерттеуде жалпы ғылыми және арнайы әдістер қолданылды.

Әдеби деректер мен ресми ақпаратты талдау кезінде кейбір деректер, ғылыми мақалалар мен статистикалық жинақтар саралау әдістері негізінде зерттелді. Сонымен қатар, мәтінді талдау процесінде индукция мен дедукцияны теориялық зерттеу әдістері қолданылады. Теориялық талдау әдісі Қазақстан аймақтарында АДИ мен өмір сапасы ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік береді. Сандық деректер мен статистика аналитикалық, жүйелі және салыстырмалы әдістерді қолдану арқылы зерттеледі.

Нәтижелер және оларды талқылау.

"Өмір сапасы" ұғымының аясындағы проблемалар соңғы алты онжылдықта білімнің көптеген салаларында, ең алдымен әлеуметтануда, экономикада, экологияда ғылыми зерттеулердің объектісі болып табылады [қараңыз 1;2]. Бұл ұғымның пайда болуы 1958 жылдардың басында американдық экономист өзінің "Молшылық қоғамы" кітабында қолданған. Шын мәнінде, ол өзінің зерттеуі аясында өмір сапасы ұғымын тұжырымдауға және құрылымдық ғылыми тұжырымдаманы қалыптастыруға тырысты [қараңыз 2]. Ғалымдар өмір сапасының түрлі аспектілерін қарастыра отырып, оның деңгейін өлшеу үшін модельдер мен көрсеткіштер жүйесін жасауда.

Соның өзінде, өмір сапасының көрсеткіштерінің жалпы қабылданған біркелкі жүйесі жоқ. Керісінше, өмір сапасы санатын өлшеудің көптеген әдістері бар. Осындай 38 түрлі техниканы ғалым өз еңбегінде зерттеген, әрине, бұл әдістер уақытқа, орынға, ұлттық менталитеттің ерекшелігіне және қабылданған құндылықтар жүйесіне және тағы басқаларға байланысты [3]. Шынында да, адам өмірі, оның барлық шарттары мен сипаттамалары соншалықты кең, сондықтан оның бағалауы сөзсіз субъективті және белгілі бір көзқараспен, тұжырымдамамен немесе құндылықтар жүйесімен шартталған, біз оған қарап, өлшеуге тырысамыз [4].

Келесі бір ғалым өз зерттеуінде былай дейді, адамдардың өмір сүру сапасы екі негізгі фактормен анықталады: біріншіден, адам мүмкіндіктерін жүзеге асыру үшін

мемлекет жасаған жағдайлар; екіншіден, халықтың өзінің осы мүмкіндіктерді пайдалануға дайындығы мен қабілеті [5]. Сондықтан бүгінгі таңда өмір сапасы мәселелерін зерттеудегі маңызды міндеттердің бірі, ең алдымен, халықтың өз өмірінің сапасына субъективті баға беруін тек тәжірибелі ғана емес, сонымен бірге көрінетін, саналы және тұжырымдалған яғни, өмір сүрудің бағытын анықтау болып табылады.

Зерттеушілер еңбектерінде көрсетілген анықтама бойынша өмір сапасы – адамдар тіршілік әрекетін жүзеге асыратын табиғи-климаттық, экологиялық, өндірістік-технологиялық, институционалдық-ұйымдастырушылық, саяси-құқықтық және әлеуметтік жағдайлардың (еңбек сапасы, жұмыссыздық) жиынтығы [6,7].

Бұл тақырыптың өзектілігін зерттеген ғалымдар, еңбектерінде жекелеген облыстар мен өңірлік округтер халқының өмір сүру сапасы талданды, онда өңірлік саралауды күшейту проблемалары, оның ықпалының салдары және туындаған міндеттерді шешу үшін мемлекет тарапынан арнайы күш-жігердің қажеттілігі анықталды [8,9].

Өмір сапасын анықтаудың бес негізгі тәсілі бөліп көрсетілген. Оларға:

- әл-ауқатқа ықпал ететін қажеттіліктер немесе жағдайлардың өзгеретін тізімі болып табылатын объективті тізімдер;

- қолжетімді табыс негізінде адамдардың ұтымды таңдауын (қалауларды қанағаттандыруды) көздейтін экономикалық тәсіл;

- жалпы өмірлік қанағаттанудан және өмірдің әртүрлі аспектілеріне қанағаттану дәрежесінен тұратын субъективті бағалаулардың рационалды құрамдас бөлігіне негізделген бағалаушы көзқарас («субъективті әл-ауқат»);

- жағымды және жағымсыз эмоциялардың тепе-теңдігі болып табылатын субъективті бағалаулардың эмоционалдық компонентіне негізделген гедонистік көзқарас (бақыт сезімі, болашаққа сенім, әлеуметтік қауіпсіздік, депрессия, стресс);

- эвдемонистік көзқарас («мүмкіндіктер мен қызмет ету»), ол өзін-өзі жүзеге асыруды және өмірлік энергияның болуын әл-ауқаттың негізгі сипаттамалары ретінде қарастырады [10].

Өмір сүру сапасы елдер мен ұлттардың даму деңгейін сипаттайтын Біріккен Ұлттар Ұйымы тарапынан нақтыланған маңызды көрсеткіштерінің бірі болып саналады. Адамның өмір сапасы мен деңгейі маңызды әлеуметтік-экономикалық

ұғымдар екені анық. Бір жағынан, қоғамның дамуы халықтың өмір сүру сапасын арттырумен және оның өз әлеуетін іске асырумен байланысты. Екінші бір жағынан, елдің экономикалық өсуіне, ғылыми-техникалық прогресіне және мәдени дамуына ықпал ететін негізгі қозғаушы күш – адами әлеует екені сөзсіз [11].

Халықтың өмір сүру сапасы – адамдардың материалдық, рухани және әлеуметтік қажеттіліктерінің қанағаттандыру мүмкіндіктері мен дәрежесін, сондай-ақ олардың өмірді және оның жеке аспектілерін субъективті қабылдауын көрсететін адамдардың өмір сүру деңгейі мен жағдайларының күрделі сипаттамасы [12].

«Тұрақты даму» түсінігі өз кезегінде екі байланысты ұғымнан тұрады: «қажеттіліктер» (адамның негізгі қажеттіліктерін қамтиды) және «шектеулер» (адамның және тұтастай алғанда адамзаттың қажеттіліктерін қанағаттандыру мүмкіндігіне қойылатын ресурстық шектеулерді қамтиды). Осылайша, тұрақты дамудың негізгі мақсаты адамның негізгі қажеттіліктерін қанағаттандыру болып табылады. Сонымен, тұрақты дамудың үш негізгі қағидасы бар. Тұрақты дамудың үш негізгі қағидасы:

- бірінші қағида: дамудың болашақ ұрпақтың мүдделеріне нұқсан келтірмей, қазіргі ұрпақтың қажеттіліктерін қанағаттандыратын тұрақты және ұзақ мерзімді болуы мүмкін екендігі айтылған;

- екінші қағида: шектеулердің абсолютті емес, негізінен техниканың дамуына, қоғамның әлеуметтік ұйымдастырылуына және биосфераның дамуына, оның антропогендік әсердің зардаптарын жеңу қабілетіне байланысты екендігіне негізделген;

- үшінші қағида: әрбір адамның негізгі қажеттіліктерін қанағаттандырмайынша және барлық адамдарға өзін-өзі дамытуға мүмкіндік бермейінше, тұрақты және ұзақ мерзімді даму мүмкін еместігін анықтайды.

Біріккен Ұлттар Ұйымы Даму Бағдарламасында (БҰҰДБ) әр ел бойынша мәліметтер болған кезде, ол алдымен адам дамуы индексінің мәнін алуға болатын ауқымды индекс құруы керек. Ол үш көрсеткіш бойынша орташа арифметикалық ретінде есептеледі. Әр ел әр өлшем индексі үшін келесі балдарды қабылдай алады:

- туған кездегі өмір сүру ұзақтығының индексі (20 жас – ең аз және 85 жас ең жоғары ретінде);

- білім индексі: оқытудың күтілетін ұзақтығы – 0 жыл (минимум) және 18 (максимум), ал оқытудың орташа ұзақтығы – 0 жыл (минимум) және 15 жыл (максимум) деп есептеледі (сауатты халықтың үлесі және 7 жастан 24 жасқа дейінгі халықтың үлесі негізінде есептеледі);

- кіріс индексі (АҚШ долларымен сатып алу қабілетінің паритеті бойынша есептелген жан басына шаққандағы ЖІӨ негізінде есептеледі, 2011 PPP \$, 100 минимум және 75 000 максимум ретінде).

Біз мұндай көрсеткіш арқылы адамзаттың маңызды аспектілерін көрсететін негізгі көрсеткіштерді қамтитын адам дамуының индексі (Біріккен Ұлттар Ұйымының Даму Бағдарламасының сарапшылар тобы ұсынған) халықтың өмір сүру сапасын зерттеу үшін ең қолайлы деп санаймыз.

Ең алдымен Біріккен Ұлттар Ұйымы тарапынан бекітілген нысаналы бағдарларын қарастырсақ (1 кесте).

1 кесте – БҰҰДБ 2010 жылы қабылдаған АДИ есептеу үшін нысаналы бағдарлар [қараңыз 1]

Өлшеу	Бақыланған максималды мән	Ең төменгі мән
Туған кездегі күтілетін өмір сүру ұзақтығы	83,6 (Жапония, 2012ж.)	20,0
Оқытудың орташа ұзақтығы	13,3 (АҚШ, 2010ж.)	0
Оқудың күтілетін ұзақтығы	18,0	0
Білім индексі	0,971 (Жаңа Зеландия, 2010ж.)	0
Жан басына шаққандағы табыс (сатып алу қабілетінің паритеті, доллармен)	87 478,0 (Катар, 2012ж.)	100,0
	Максимум	Минимум
Орташа өмір сүру ұзақтығы, жас	85	20
Күтілетін оқу жылдары (жылдар)	18	0
Оқу жылының орташа саны	15	0
Жан басына шаққандағы ЖІӨ, (USD)	75 000	100

Адам дамуының индексі үш көрсеткіштің индекстерінің орташа геометриялық мәні ретінде анықталады: туу кезінде күтілетін өмір сүру ұзақтығы; қол жеткі-

зілген білім деңгейі; жан басына шаққандағы нақты ЖІӨ (сатып алу қабілетінің паритетіне доллармен есептелгенде). Соңғы жылдардан бастап адам дамуының

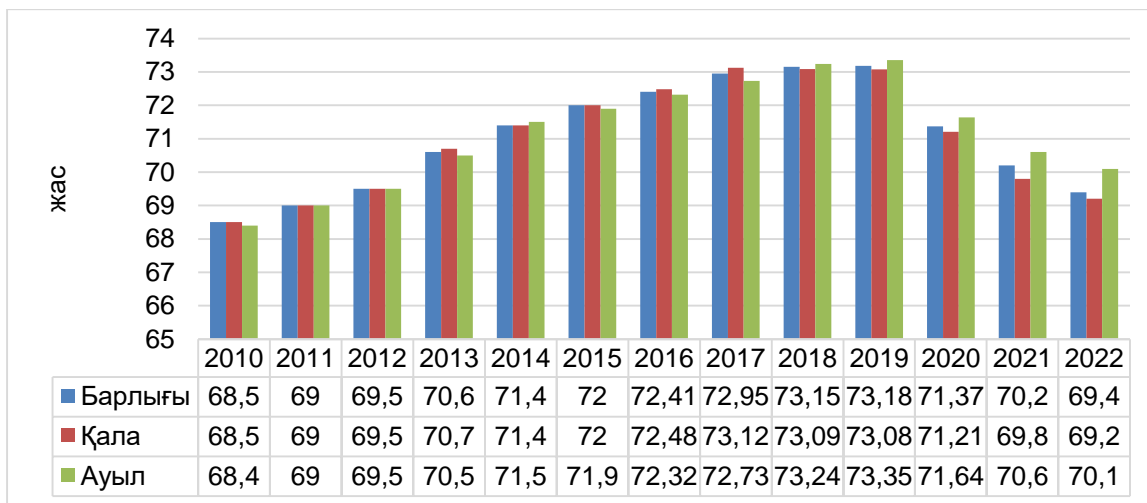
индексі жоғарыда аталған адам дамуының барлық компоненттерін біріктіретін формула бойынша үш көрсеткіштің орташа геометриялық мәні ретінде есептеледі [13]:

$$АДИ = (I_h \cdot I_e \cdot I_i)^{\frac{1}{3}} \quad (1)$$

мұндағы, I_{health} – денсаулық индикаторы, $I_{education}$ – білім индикаторы, I_{income} – халықтың кіріс индикаторы.

Зерттеу келесі заңдылықты анықтады: 2010 жылға дейінгі әдістеме бойынша есептелген АДИ мәні және 2011 жылдан бері қолданылып келе жатқан әдістеме бойынша есептелген тиісті индекс 3-8%-ға

қателеседі. Ал, 2011 жылы енгізілген бірлескен әдісті қолдану кезінде аддитивті әдіспен салыстырғанда адамның даму индексінің көрсеткішін анықтау аз өзгеріс, яғни айырмашылық болады [14]. Қазақстан аймақтарының дамуын бағалау үшін біз жалпы елдегі 2010-2022 жылдардағы АДИ индексіне енгізілген көрсеткіштерін өзгеру динамикасын қарастырамыз. Есептеулерді біз ҚР Ұлттық статистика бюросы статистикалық мәліметтері негізінде жасадық (1 сурет) [15].

1 сурет – ҚР туған кездегі өмір сүру ұзақтығы (2010-2022 жылдар аралығы)

Кестеде көріп отырғанымыздай, туған кездегі күтілетін өмір сүру ұзақтығы 2010 жылдан 2018 жылға дейін тұрақты өсіп отырған, бұны еліміздегі тұрақты дамумен байластырсақ болады. Сонымен бірге, ауыл аймақтарының және қала тұрғындарының қарқынын көре аламыз. 2010-2017 жылдар аралығында қала халқының көрсеткіштері басым болса, 2018-2021 жж. аралығында ауыл аймақтарының көрсеткіші қаламен салыстырғанда жоғарылаған. Ал, 2020 жылдан бастап әлемдік пандемияға байланысты өмір сүру ұзақтығы төмендеген. Дегенмен, БҰҰДБ бекітілген максималды нысаналы бағдарға, яғни 83,6 жасқа көрсеткіш жетпеген.

Қазақстанда 2021-2022 жылы жүргізілген зерттеулер бойынша қызметкерлердің 92,4%-ы кәсіптік білімі бар. Бұл көрсеткіш адамдардың 40,5% – университет дипломы, 43%-ы университетте немесе басқа колледжде, ал 8,9%-ы бастауыш кәсіптік курстан өткенін ескереді. Қызметкерлердің тек 7,6%-ы өздерінің түйіндемелерінде тек

мектепте білім алғанын немесе 0,01%-ы оны мүлдем алмағанын көрсетті.

Индекс ересектерге арналған орташа оқу жылын 25 жасқа дейінгі студенттер үшін күтілетін оқу жылымен біріктіру арқылы өлшенеді. Әр заттың салмағы бірдей:

- күтілетін оқу жылдары – оқушының мектепке немесе басқа оқу орындарына баруды күтетін жылдар саны (салмағы 1/2);
- мектептегі оқу жылының орташа саны (жылдар бойынша) оқу жылының орташа саны (жылдар бойынша) – бұл 25 және одан жоғары жастағы оқушылар нақты алған оқу жылының орташа саны (салмақтың 1/2 бөлігі);

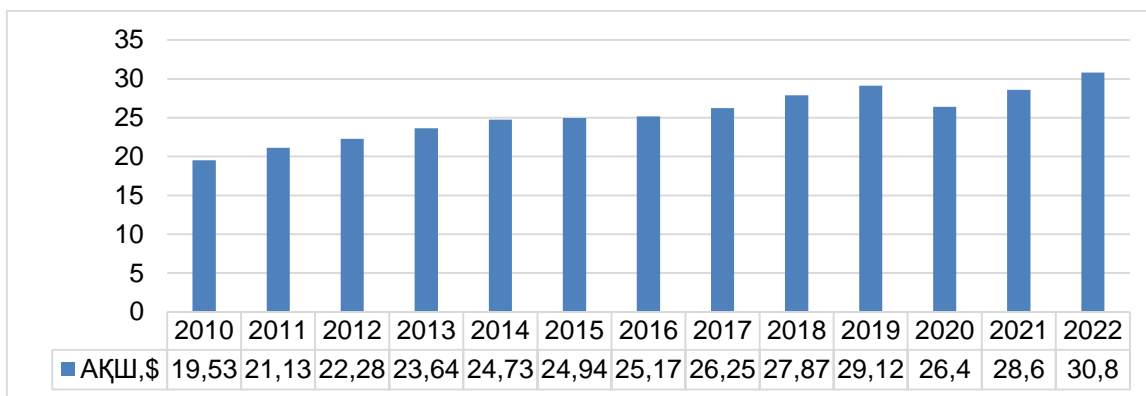
2019 жылға дейін әлемдік рейтингтерді анықтау кезінде елдер білім деңгейінің индексі негізінде рейтингке ие болды. Бірінші орын индекстің ең жоғары мәніне, ал соңғы орын ең төменгі мәнге сәйкес келеді. 2020 жылдан бастап білім деңгейінің кешенді индексі негізінде бүкіл әлем бойынша елдерді рейтингтеу үшін жеке рейтингтер жарияланған жоқ (2 кесте).

2 кесте – Білім деңгейі индексі және Қазақстанның адам даму индексі – әлем елдерінің рейтингіндегі Қазақстан орны [16]

36-орын Қазақстан 2022 жылы Білім индексі	Оқытудың күтілетін ұзақтығы (жылдары)	Оқытудың орташа ұзақтығы (жылдары)	
	15.8	12.3	
Көрсеткіштер	2020ж.	2021ж.	2022ж.
Орташа өмір сүру ұзақтығы	71,37	70,2	69,4
Білім индексі	0,79	0,84	0,841
Жан басына шаққандағы ЖІӨ нақты көлемінің индексі.	\$9 122	\$10 374	\$11 229
Адам даму индексі	0.81	0.811	0.83
Ескерту: United Nations Development Programme: Education Index 2022 және Ұлттық статистика бюросы мәліметтері негізінде құрылған.			

Жан басына шаққандағы ЖІӨ (сатып алу қабілетінің паритеті) – бұл елдің экономикалық даму деңгейін анықтайтын көрсеткіш болып табылады. Ал, Қазақстан

бойынша бұл көрсеткіштің соңғы жылдардағы мәнін салыстырайық (2 сурет) [қараңыз 16]).

2 сурет – Жан басына шаққандағы ЖІӨ (сатып алу қабілетінің паритеті)

Жан басына шаққандағы табыс бойынша елімізде 2010-2013жж. аралығында қарқынды өсу болса, 2016-2019жж. мен 2021-2022жж. аралығында тұрақты өсіп отырған, бірақ 2020 жылы төмендегенін көре аламыз. Бұл пандемияның әсері болды десек қателеспейміз. Алайда, жан басына шаққандағы табыс бойынша 53-орында, әрине тұрақты даму үстіндегі ел үшін бұл көңіл толарлықтай нәтиже емес.

Жан басына шаққандағы ЖҰӨ индексі Халықаралық статистика көрінісіндегі маңызды базалық көрсеткіш болып саналады. Бұл көрсеткіш көбіне елдің немесе аймақтағы өмір сүру сапасы немесе әлауқат деңгейінің индексі ретінде қарастырылады. Біріккен Ұлттар ұйымы (БҰҰ) ұсынған әдістемеге сәйкес адамның өмір сүру сапасын бағалау нәтижелері нақты критерийлер негізінде бағаланады.

БҰҰ Даму бағдарламасының сарапшылары өмір сүру сапасын кешенді бағалау үшін жүргізген адам әлеуетін дамыту индексін талдаудан Қазақстанның әртүрлі өңірлеріндегі АДИ-і 0,75-0,77 диапазонында

екенін көруге болады, бұл оның жақсы деңгейдегі адам әлеуетін көрсетеді. Дегенмен, Джини индексі бойынша 17,69%-дан 28,29%-ға дейінгі аралықты көрсетеді. 2022 жылдың соңында Экономикалық зерттеулер институты (ERI) Қазақстанның 25 қаласы үшін өмір сапасының ұлттық рейтингін жасады. Рейтинг 3 негізгі фактор бойынша қарастырылды:

- экономика және бизнес;
- адами ресурстар;
- инфрақұрылым.

Барлығы 89 көрсеткіш талданды, оның ішінде 53 статистикалық көрсеткіш және 36-сы қала тұрғындарының онлайн-сауалнамасының нәтижелері негізінде қалыптастырылды. Еліміздің өнеркәсіптік моноқалалары, елдің батыс бөлігінде облыс орталықтары, сондай-ақ Астана мен Алматы ең жоғары көрсеткіштерге ие, бұл оларды басқа қалалардың фондында салыстырмалы түрде тартымды етеді.

Облыстық, аудандық маңызы бар түйінді елді мекендер мен моноқалалардың тиімді саясаты шеңберінде саралау жақын

маңдағы аумақтардың тұрғындарын жұмысқа орналастыру мүмкіндігімен және әлеуметтік маңызы бар объектілерге қолжетімділікпен қамтамасыз ететін урбанизацияның өсу нүктелерін қалыптастыру жөніндегі шара болып табылады.

Алматы облысының урбанизациясы жыл сайын 0,1-0,2% диапазонында көрсеткіштердің өсуі көзделген, бұл жалпы 2020-2022 жылдардың қорытындысы бойынша мерзімінен бұрын орындалды. Нақты тенденция 1,6-1,8% өсу диапазонында. Бір жағынан, бұл урбанизацияланған аумақтардың ажырамас элементі – әлеуметтік маңызды инфрақұрылымның және аймақтың белсенді дамуына байланысты [17]. Қазіргі таңда ауылдық аумақтарының экономикалық дамудың басты мақсаты – адамдардың өмір сүру сапасын арттыру, бұл әрбір нақты өңірдегі халықтың өмір сүру жағдайларының сапалық және сандық көрсеткіштерін жақсарту.

Алматы облысының осы мәселеге байланысты кейбір көрсеткіштерін қарастырайық. Алматы облысы – Қазақстанның қарқынды дамып келе жатқан өңірі. Аумақта 1 500-ден астам өнеркәсіптік кәсіпорындар, соның ішінде әлемдік брендтердің өнімдерін шығаратын зауыттар орналасқан. Ішкі нарықта өңір химия, тамақ, металлургия және машина жасау өнеркәсібі өнімдерін өндіру көлемі бойынша жетекші орын алады.

Ауыл шаруашылығының жалпы өнімінің (көрсетілетін қызметтерінің) көлемі 2023 жылғы қаңтар-сәуірде 123,9 млрд. теңгені құрады, бұл 2022 жылғы қаңтар-сәуірге қарай 100,6% құрады, оның ішінде мал шаруашылығы 111,4 млрд. теңге, тиісінше 100,6%, өсімдік шаруашылығы 12,4 млрд. теңге – 100%, ауыл шаруашылығындағы қызметтер 12,4 млн теңге – 100%. 2023 жылғы 1 мамырдағы жағдай бойынша жұмыс істеп тұрған шағын және орта бизнес кәсіпорындарының саны 2022 жылғы тиісті кезеңмен салыстырғанда 128 611 бірлікті немесе 139,9%-құрады.

Еңбек нарығындағы оң үрдістерге 2017-2021 жылдарға арналған. Нәтижелі жұмыспен қамту бағдарламасын іске асыру, сондай-ақ өңдеуші ауыл шаруашылығы және қызмет көрсету салалары сияқты салалардың үдемелі даму векторы әсер етті. Алайда, жұмыспен қамтылған халықтың үлесі төмен болып қалуда, халықтың жалпы санынан 2 056 790 адамның тек 990 965-і жұмыс істейді, бұл 48,1%-ға сәйкес келеді. Нақты ақшалай кірістердің орташа өсу қарқыны 6% құрайды және жалпы

динамика жоғары, тұрақты және орташа болып сипатталады. Экономикалық және әлеуметтік дамудың маңызды факторы ретінде 2022 жылы өсу қарқынына әсер етті, бірақ жалпы негізгі тенденцияларға әсер етпеді [18].

Тиісінше, халық табысының серпіні макроэкономикалық, эпидемиологиялық және басқа да жүйелік тәуекелдерге сезімталдықты айқын көрсетеді, бірақ негізгі ұзақ мерзімді үрдістер экономикалық белсенділіктің және жалпы өңірдегі еңбек нарығының дамуымен айқындалады, бұл оң сәт болып табылады.

Қазіргі таңда елімізде халықтың өмір сүру сапасы мен кірісін арттыруға арналған бағдарламалар қайта қолға алынуда. «Халықтың табысын арттырудың 2025 жылға дейінгі бағдарламасын» кешенді жоспарын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2022 жылғы 14 сәуірдегі қаулысына мынадай өзгерістер енгізілуде. Бұл өзгерістерге бағдарламаның «Халықтың табысын арттырудың 2029 жылға дейінгі бағдарламасы» кешенді жоспары болып өзгертіліп, бекітілгені.

Бұл бағдарлама Қазақстан халқына, оның әл-ауқаты мен өмір сүру сапасын жақсартуға бағытталған. Басты мақсат – азаматтардың, соның ішінде ауыл тұрғындарының табыс деңгейін арттыру болып табылады.

Қорытынды.

1. Қазіргі өмір сапасының теориясында кейбіреулер оны өмір сүру деңгейімен және өмір салтымен салыстырады, ал басқалары оны өмір сапасы мен өмір стандартының екі қарама-қарсы тұжырымдамасымен салыстырады.

2. Біз қарастырған үш индексті АДИ интегралды көрсеткішінде қорытындылауға болады. Бұл көрсеткіштер ҚР аймақтары бойынша сараланған. Біз талдаған көрсеткіштер мен кезеңдер арасында АДИ-нің қалай өзгеріп және тұрақты өсіп отырғанын байқай аламыз.

3. АДИ-нің ұлғаюы жалпы халықтың өмір сүру деңгейі мен сапасы артып келе жатқанын айтады, бірақ бұл бәрі керемет дегенді білдірмейді және мұндай дамуды болашақта одан әрі жақсарту керек. Бірақ тұтастай алғанда, біздің ойымызша, АДИ тек елде ғана емес, сол немесе басқа аймақта да тұрақты даму жағдайына жеткілікті объективті баға береді.

4. Біз әлеуметтік-экономикалық дамудың қазіргі аймақтық және Ұлттық парадигмасындағы адами капитал эндогендік ұзақ мерзімді экономикалық өсудің

маңызды көздерінің бірі болып саналатыны айқындадық. Адами әлеуетті дамыту ұлттық экономикалық жүйенің өсуі мен дамуының жаңа моделінің негізгі факторларының бірі болып саналады.

Ауылдық аумақтарының, әрбір нақты өңірдегі халықтың өмір сүру жағдайларының сапалық және сандық көрсеткіштерін жақсарту сол жергілікті экономиканың даму бағыттары мен даму қарқынына байланысты. Алматы облысы – Қазақстанның қарқынды дамып келе жатқан өңірі. Әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштерді талдау Алматы облысында ауыл тұрғындарының өмір сүру сапасын жақсарту үшін тұрақты экономиканы дамытудың әлеуеті бар екенін көрсетеді. Бұл көрсеткіштер Алматы облысы халқының өмір сүру деңгейінің нысаналы көрсеткіштерінің картасына негіз болды.

Сондықтан өмір сүру сапасын арттырудың негізгі шаралары адам мүмкіндіктерін кеңейту үшін қолайлы жағдайлар жасауға бағытталуы керек. Оның ішінде, оның білімі мен дамуына қатысты, сондай-ақ қолайлы қоршаған ортаны қамтамасыз ету. Билік мұндай әлеуметтік қорды құруды аумақтың тұрақты дамуы үшін қажет Адам дамуы саласындағы басым міндеттердің бірі ретінде қарастыруы керек.

Әдебиеттер тізімі

- [1] ПРООН: Доклад о человеческом развитии.- Нью-Йорк, 2019. - 141 с.
- [2] Бестужев-Лада, И.В. О качестве жизни [Электронный ресурс].- 2008.- URL: <https://www.library.ru/help/docs/n65217/1.pdf> (дата обращения: 20.04.2023).
- [3] Леонтьев, Д.А. Качество жизни и благополучие: объективные, субъективные и субъектные аспекты / Д.А.Леонтьев //Психологический журнал.-2020.-Т.41.-№.6.-С.86-95.
- [4] Ауезова, З.Т. Основные направления повышения эффективности управления качеством жизни населения / З.Т.Ауезова, К.Т.Ауезова, Е.К. Барлыков //Вестник университета «Туран». – 2021. – №. 4. – С. 127-133.
- [5] Россошанский, А.И. Методические аспекты оценки субъективного восприятия качества жизни населения региона / А.И. Россошанский //Вопросы территориального развития. – 2019. – №. 5 (50). – С. 7.-10.
- [6] Буров, М. П. Региональная экономика и управление территориальным развитием / М. П. Буров, 2019.- С.446.
- [7] Аничин В.Л., Худобин А.И. Оценка эффективности развития регионального экономического пространства / В.Л.Аничин, А.И.Худобин //Инновации в АПК: проблемы и перспективы. – 2020. – №. 3. – С. 135-141.

[8] Ауезова З. Т., Ауезова К. Т., Барлыков Е.К. Основные направления повышения эффективности управления качеством жизни населения / З.Т.Ауезова, К.Т.Ауезова, Е.К. Барлыков //Вестник университета «Туран». – 2021. – №. 4. – С. 127-133.

[9] Спанкулова Л.С., Чуланова З.К. Экономический рост регионов в контексте инновационной активности человеческих ресурсов/ Л.С. Спанкулова, З.К. Чуланова //Инновационные технологии управления социально-экономическим развитием регионов России. – 2020. – С. 158-165.

[10] Кислицына О. А. Международный опыт измерения качества жизни (благополучия) детей/ О.А.Кислицына //Проблемы современной экономики. – 2018. – №. 3 (67). – С. 103-106.

[11] Федотов А.А. Качество жизни и человеческий потенциал в концепциях устойчивого и человеческого развития (часть первая) / А.А.Федотов //Народонаселение. – 2021. – Т. 24. – №. 2. – С. 53-65.

[12] Гагарина С.Н., Чаусов Н.Ю., Бурцева Т.А. Обзор научных подходов к измерению и оценке качества жизни населения/ С.Н.Гагарина, Н.Ю.Чаусов, Т.А.Бурцева //Управление экономическими системами: электронный научный журнал.-2019.-№.1.-С.21-21.

[13] Игнатов Д.А., Тимофеева О.Г., Михайлова О.В. Развитие человеческого потенциала как неотъемлемая часть повышения качества жизни населения/ Д.А.Игнатов, О.Г.Тимофеева, О.В.Михайлова //Регион: системы, экономика, управление. – 2020. – №. 1 (48). – С. 27-35.

[14] Янгирова Е.И., Исаков М.Р. Совершенствование методики расчета индекса человеческого развития/ Е.И.Янгирова, М.Р.Исаков //Экономика и управление: научно-практический журнал.– 2020.– №.6.– С.15-20.

[15] Кузембекова Р.А. Карта целевых индикаторов уровня жизни населения Алматинской области в условиях актуальных рисков /Р.А.Кузембекова // Вестник университета «Туран». - 2021. -N 6 (141).- С.127-130.

[16] United Nations Development Programme (UNDP) [Electronic resource].-2022.- URL: <https://www.hdr.undp.org/data-center/country-insights#/ranks>, (datacatalog.worldbank.org) (date of access: 27.05.2023).

[17] Буркова, О.С. Методы оценки уровня жизни с учетом национальных особенностей государства / О.С. Буркова // Научные исследования.-2017.- Том 2.- № 8 (19). -С.1-5.

[18] Статистика уровня жизни. Показатели бедности [Электронный ресурс].– 2021.- URL: <https://stat.gov.kz/upload/iblock/516/nb3381x130h2vmmyp7u7vrqxq5dztttrav.pdf> (дата обращения: 22.05.2023).

References

- [1] UNDP: Human Development Report (2019). New York, 141
- [2] Bestuzhev-Lada, I.V., Batygin, S. (2008). On the quality of life. Available at: <http://www.library.ru/help/docs/n65217/1.pdf> (date of access: 20.04.2023r).
- [3] Leontiev D. A. (2020). Quality of life and well-being: objective, subjective and subjective aspects. *Psychological Journal*, 41(6), 86-95.
- [4] Auezova, Z.T., Auezova, K.T., Barlykov, E.K. (2021). Osnovnye napravleniya povyshe-niya effektivnosti upravleniya kachestvom zhizni naseleniya [The main directions of improving the efficiency of quality of life management of the population]. *Vestnik universiteta «Turan» - Bulletin of the University "Turan"*, 4, 127-133 [in Russian].
- [5] Rossoshansky, A.I. (2019). Metodicheskie aspekty ocenki sub"ektivnogo vospriyatiya kachestva zhizni naseleniya regiona [Methodological aspects of assessing the subjective perception of the quality of life of the population of the region]. *Voprosy territorial'nogo razvitiya - Issues of territorial development*, 5(50), 7-10 [in Russian].
- [6] Burov M.P. (2019). Regional'naya ekonomika i upravlenie territorial'nym razvitiem [Regional economy and territorial development management]. Burov M. P., 446 [in Russian].
- [7] Anichin, V.L., Khudobin, A.I. (2020). Ocenka effektivnosti razvitiya regional'nogo ekonomicheskogo prostranstva [Evaluation of the effectiveness of the development of the regional economic space] *Innovacii v APK: problemy i perspektivy - Innovations in agriculture: problems and prospects*, 3, (135-141) [in Russian].
- [8] Auezova, Z.T., Auezova, K.T., Barlykov, E.K. (2021). Osnovnye napravleniya povyshe-niya effektivnosti upravleniya kachestvom zhizni naseleniya [The main directions of improving the efficiency of quality of life management of the population]. *Vestnik universiteta «Turan» - Bulletin of the University "Turan"*, 4, 127-133 [in Russian].
- [9] Spankulova, L.S., Chulanova, Z.K. Ekonomicheskij rost regionov v kontekste innovacionnoj aktivnosti chelovecheskih resursov [Economic growth of regions in the context of innovative activity of human resources]. *Innovacionnye tekhnologii upravleniya social'no-ekonomicheskim razvitiem regionov Rossii - Innovative technologies for managing the socio-economic development of Russian regions*, 158-165 [in Russian].
- [10] Kislitsyna, O.A. (2018). Mezhdunarodnyj opyt izmereniya kachestva zhizni (blagopoluchiya) detej [International experience of measuring the quality of life (well-being) of children]. *Problemy sovremennoj ekonomiki - Problems of the modern economy*, 3 (67), 103-106 [in Russian].
- [11] Fedotov, A.A. (2021). Kachestvo zhizni i chelovecheskij potencial v koncepciyah us-tojchivogo i chelovecheskogo razvitiya (chast' pervaya) [Quality of life and human potential in the concepts of sustainable and human development (part one)]. *Narodonaselenie – Population*, 24(2), 53-65 [in Russian].
- [12] Gagarina, S.N., Chausov, N.Yu., Burtseva, T.A. (2019). Upravlenie ekonomicheskimi sistemami: elektronnyj nauchnyj zhurnal [Obzor nauchnyh podhodov k izmereniyu i ocenke kachestva zhizni naseleniya]. *Review of scientific approaches to measuring and assessing the quality of life of the population - Management of economic systems: electronic scientific journal*, 1, 21-21 [in Russian].
- [13] Ignatov, D.A., Timofeeva, O.G., Mikhailova, O.V. (2020). Razvitie chelovecheskogo potenciala kak neot"emlemaya chast' povyshe-niya kachestva zhizni naseleniya [Human potential development as an integral part of improving the quality of life of the population]. *Region: sistemy, ekonomika, upravlenie - Region: systems, economics, management*, 1 (48), 27-35 [in Russian].
- [14] Yangirova, E.I., Iskakov, M.R. (2020). Sovershenstvovanie metodiki rascheta indeksa chelovecheskogo razvitiya [Improving the methodology for calculating the human development index]. *Ekonomika i upravlenie: nauchno-prakticheskij zhurnal - Economics and Management: a scientific and practical journal*, 6, 15-20 [in Russian].
- [15] Burkova O.S. (2017). Metody ocenki urovnya zhizni s uchetom nacional'nyh osobennostej gosudarstva [Methods of assessing the standard of living taking into account the national characteristics of the state]. *Nauchnye issledovaniya - Scientific research No. 8* (19), 2, 127-130 [in Russian].
- [16] United Nations Development Programme (UNDP) [web site] (2022). Available at: <https://hdr.undp.org/data-center/country-insights/#/ranks> (datacatalog.worldbank.org) (date of access: 27.05.2023)
- [17] Kuzembekova R.A. (2021). Karta celevykh indikatorov urovnya zhizni naseleniya Almatinskoj oblasti v usloviyah aktual'nyh riskov [Map of target indicators of the standard of living of the population of the Almaty region in the context of current risks]. *Vestnik universiteta «Turan» - Bulletin of the University "Turan"*, 6 (141), 1-5 [in Russian].
- [18] Statistika urovnya zhizni. Pokazateli bednosti [Statistics of the standard of living]. (2021). "Taldau" Information and analytical system of the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic Available at: <https://stat.gov.kz/upload/iblock/516/nb338lx130h2vmmy7u7vrxq5dztttrav.pdf> (date of access: 22.05.2023).

Авторлар туралы ақпарат:

Ережепова Айман Абдыкаимовна – **негізгі автор**; экономика ғылымдарының кандидаты; «Экономика» кафедрасының аға оқытушысы; Өл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті; 050040 Өл-Фараби даңғ., 71, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: aiman.yerezhepova@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-3768-1538>.

Даулиева Галия Рахметовна; экономика ғылымдарының кандидаты; «Экономика» кафедрасының профессор міндетін атқарушысы; Өл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті; 050040 Өл-Фараби даңғ., 71, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: dauliyeva@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-8233-9830>.

Майсанова Рано Райымбекқызы; экономика ғылымдарының магистрі; Өл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті; 050040 Өл-Фараби даңғ., 71, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: ranomajsanova@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0006-7682-0795>.

Information about authors:

Yerezhepova Aiman Abdykaimovna – **The main author**; Candidate of Economic Sciences; Senior Lecturer of the Department of Economics; Al-Farabi Kazakh National University; 050040 71 Al-Farabi Ave., Almaty, Kazakhstan; e-mail: aiman.yerezhepova@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-3768-1538>.

Dauliyeva Galiya Rakhmetovna; Candidate of Economic Sciences; Acting Professor of the Department of Economics; Al-Farabi Kazakh National University; 050040 71 Al-Farabi Ave., Almaty, Kazakhstan; e-mail: dauliyeva@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-8233-9830>

Maisanova Rano Raiymbekkyzy; Master of Economic Sciences; Al-Farabi Kazakh National University; 050040 71 Al-Farabi Ave., Almaty, Kazakhstan; e-mail: ranomajsanova@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0006-7682-0795>

Информация об авторах:

Ережепова Айман Абдыкаимовна – **основной автор**; кандидат экономических наук; старший преподаватель кафедры «Экономика»; Казахский национальный университет им. Аль-Фараби; 050040 пр. Аль-Фараби, 71, г.Алматы, Казахстан; e-mail: aiman.yerezhepova@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-3768-1538>.

Даулиева Галия Рахметовна; кандидат экономических наук; и.о. профессора кафедры «Экономика»; Казахский национальный университет им. Аль-Фараби; 050040 пр. Аль-Фараби, 71, г.Алматы, Казахстан; e-mail: dauliyeva@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-8233-9830>.

Майсанова Рано Райымбекқызы; магистр экономических наук; Казахский национальный университет им. Аль-Фараби; 050040 пр. Аль-Фараби, 71, г.Алматы, Казахстан; e-mail: ranomajsanova@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0006-7682-0795>